

BOMBITZ ATTILA

Rejtőzködések

BAKA ISTVÁN LÍRÁJÁRÓL ÚJ KÖTETE KAPCSÁN

Nem a Múlt, se Jövő – a Jelen.

Verset olvasni, ha olvasunk még néhanapján, akárhogy nem lehet; feltételei vannak, s nem is akármilyenek. Egy vékonyka verseskötet ha csodát nem is tehet, de a világot művészként látni-megélni tudó poéta nyelvbe öltöztetett tapasztalatain keresztül megkönnyítheti, sőt el is mélyítheti a beavatódni kívánó olvasó addigi léttapasztalatait. A megtapasztalható világ túl nagyra méretezett az egyéni lét számára; részeibe mégis behatolhatnak egyesek, akár a sors kegyeltjeként, akár kegyvesztettként. A híradás a lényeg, a visszatérés és a tapasztalat, ha mégoly súlyos is. S mikor az egyén számára még meg nem tapasztalt „világból” érkeznek vissza a szavak, a képek, a versek. Az olvasó, amennyiben eleget tud tenni a versolvasás legfontosabb feltételének, hogy megnyílik a költő szavai előtt, ahogy az is megnyílt s megszólalt (pedig hallgathatott volna a Mindenek láttán), akkor befogadhatja és megértheti a saját világán túli, de hozzá szóló üzenetet. Ha az olvasó erre nem képes (mert nem érti, vagy nem is érdekli, vagy ami még rosszabb: „félreérti”), kudarcba fulladt a költői kísérlet. Pedig az értelmezés messzi útra is elvezethet, s talán rá sem találunk. Csak ennyit tehetünk: kizárva a zajos világot, tekintsünk magunkba, így olvassuk Sztyepan Pehotnij testamentumát. Másképp nem érdemes. Mert ez a verseskötet rólunk szól, az ember világbavettségéről, a boldogság utáni kínról (és fordítva), mert mindannyian egyek vagyunk valahol; s a költő kimondja nekünk azt, amit lidérces álmaink után sem vallanánk be, hogy egy a sorsunk, a Kezdet és a Vég.

Vannak olyan költészetek, amelyekről szekunder nyelven nem is lenne szabad beszélnünk, hiszen a nyelvi megformáltság költői absztrakciójának és a lírai világépítés metaforikus szinteződésének a szemet kellene gyönyörködtetnie (a tudat helyettesítésével), Rilkével szólva: szemmel megláttatni és a nyelven keresztül a világ dolgait megértetni: Baka István költészete ugyancsak ezt az utat követi. Ha a költői képek gyönyörködtető funkciója nála az egyéni sors tragédiájának ábrázolása folytán a borzongattatásba fordul, az olvasó látni és megérteni kívánó elvárása ennek tudomásulvételével kell hogy rendelkezzen. Az éremnek két oldala van, s a szép mellett az élet árnyékos oldalát is szavakba kell önteni: így lesz egész az Egész.

Baka új kötetét első olvasásra amúgy sem lehet megemészteni (elhamarkodott dolog lenne). Nemcsak azért, mert benne az olvasó s a költő a világ részeseiként fel vannak kínálva a létezés Nagykonyhájában mint betevő falat a Makrokozmosz számára, s ezek a lét-metaforák olykor az elviselhetetlenségig fokozódnak, de azért is (s az előbbiekből következik), mert itt az ettől szenvedő lélek szólal meg, panasszal és fájdalommal teli, s a lélekhez szól, kíméletlenül és őszintén. Az empatikus hozzáfordulás a versekhez igen nagy odafigyelést és végtelen türelmet kíván. E megközelítésben nem is kívánom Sztyepan Pehotnij testamentumát a költő eddigi életművében elhelyezni, és szerkezeti elvek felfejtésébe sem szeretnék belebonyolódni. (Bár egy újabb tökéletes Baka-

féle kötetkompozícióval van dolgunk!) Egyetlen célom az, s több, azt hiszem, nem is lehet, hogy a lelket, a rejtőzködőt a sorok közül előhívni, megszólaltatni sikerüljön.

Baka lírai világlátásának alaprendszerét éppen csak érintettem a *Tiszatáj* áprilisi számában, s most, az alkalmat megragadva, hogy új kötete kapcsán verseinek mélyrétegeibe is behatolhatok, úgynevezett poétai világtértelemezési szándékának (egy) lehetséges magyarázatát onnan kiindulva közelíttem meg. Ott szintén Rilkével példálóztam, aki egyik levelében azt fejt ki, hogy az alkotó művész legyen önmagában is teljes világ, találjon meg mindent önmagában és a Természetben, amelyhez hozzákapcsolódott. Ha e kulcsmondat fogalmait Bakára vonatkoztatjuk, akkor benne a klasszikus értelemben vett hagyománykövető és nyelvíleg új korrespondenciákat is feltárni tudó költői alanyisággal találkozunk. Az alanyi költő e gondolatmenet szerint a világot írja meg (vagy írja újra) művészi eszközeivel, értelmezi, értelmet ad neki, keresi az összefüggéseket mikro- és makrokozmosz, ember és világ, Alfa és Omega között. Baka poétai szándékában a „klasszikus modernnek” útját követi: sajátos nyelvezetével és képi világával alakítja ki költői világlátását, amely részeiben és egészében – a hagyományoknak megfelelően – szerves egységet alkot. Éppen ezért bizonyos folytonosság érhető tetten munkáiban: korábbi művek jelennek meg új szempontú szerkezetekben, motivikus és tematikus világa oda-vissza értelmezi az egyes darabokat, és fűzi fel egy egységes világhalmazba. Ez a gazdagság ugyancsak visszautal a rilkei világ aprólékos, szinte már leltárszerű szerkezetére; de ott is, mint itt, nem öncélú és koncepció nélküli a világ „dolgainak” poétai megragadása; tudatos birtokbavétel a nyelvvél megfogalmazott és kimondott világtértelemezés. Bakánál ez a fajta nyelvművészet az egyéni sorson való felülemelkedést célozza meg egzisztenciális keretek között. E művészi világlátás szinte pedánsan következetes: verseit olvasva olyan metaforikus világba kerülünk, ahol a legapróbb (és hétköznapiabb) mozzanatok is világmagyarázó funkcióval rendelkezhetnek. Metaforái, hasonlatai nagyrészt a teljes egészükben kifejtettek közül kerülnek elő: talán ismét a teljességigény szándékával s a jelen idő kimerevítésének céljával. Hiszen a líra végül is az állandó jelenidejűséget fogalmazza meg, a pillanat szépségének vagy rútságának szubsztrátumát. Baka István képei ráadásul az esetleges történéseket, folyamatokat is megállítják („Kornwall órája döccen, meg-megáll; / kerülgetitek – Marke, a király, / s te – egymást, mint nagy- és kismutatója”), időtlenséget, a folytonosság megváltoztatását kérve. Majd húsz évvel ezelőtt jelent meg első kötete. Képi világának fő vonásai már ott felfedhetők. Lírai hangja azonban azóta árnyaltabb lett, az őszinte szókimondástól félelmetesebb. Az első kötet azon képei, mint „Az éj, e csillagokkal kivert / vaskesztyű Isten kezén”, vagy „A felhők közt bakancsszögek: / rúgások csillagképei”, vagy „A zivatar ezernyi túje / kihímezi a réteket” alaptendenciáiban végigolvashatók minden kötetében. Ha Rilke mondatát alkalmazzuk erre a képi világlátásra, azt mondhatjuk, hogy az a korrespondencia mikro- és makrokozmosz között, amit Baka „felfejt” a nyelv segítségével, a mindennapi léthelyzetek eszköztárát köti össze az egyetemes törvényszerűségekkel. Az új kötet metaforikus síkja a már megteremtett költői alapanyagot viszi tovább, a korrespondenciákban ábrázolva az egyén semmisségének és megsemmisíthetőségének legkínzóbb gondolatait. Csak néhány példa a sokszor kíméletlen világlátás exemplumából:

*Kiömlött vérünket beissza a
Semmi fűrészpóra s kilóg a lószőr
Istenből mint kibelezett babából*

(A Jelenések könyvéből)

*hőmérőtokból mint asszony-hüvelyből
világra csusszant egykor*

(Fémhőmérőtok)

*Vagyunk Szaturnusz gyermekei mind:
Vonagló hús, belek, megtöltve fénnel és mocsokkal;
Mint fűszert, kőszót, szórta ránk a kint
Atyánk, s most nyeldes minket fuldokolva.*

(Szaturnusz gyermekei)

*De csillagok zsírkarikák nem úsztak
Fejem fölött ily savanyú-sovány
A lé amelybe csontnak s némi húsnak
Pottyantam rég egy téli éjszakán*

(Szentpéterváron újra)

Baka kétpólusú képeinek egyik oldalán mindig a makrokozmosz általánosan elfogadott elemei állnak (Hold, csillagok, Tejút), a másik oldalon pedig a legkézenfekvőbb, a tudat számára szinte mellékes, csupán az alapléhelyzet szükségszerűségei vannak felsorakoztatva (baba, hőmérőtok, leves, zsírkarika, fűszer, fűrészpor), vagyis mindaz, ami az egyént ha szűk körként is, de körülveszi. Makrokozmosz és mikrokozmosz ily mértékű oszcillálása folytán eredményeződnek a Baka világlátása reménytelennek tűnő kivetülései. De mire való a szó hatalma, ha nem arra, hogy a kimondás lehetőségével tudatosítsuk és örökkévalóvá tegyük egzisztenciánk örvényeit, menhírként felmutatva magunkat, hogy ezt tudtuk cselekedni, ennyit, és nem végérvényesen!

S mindezek elviselhetővé tételére, ez sem újdonság Baka István költészetében, ott van a kötet három alappillére; a bor, a kéz és a zene. Érdemes felfigyelnünk az uralkodó apollóni-dionüszoszi kettősségre. Baka klasszikus műveltsége és verseinek szigorú formája, legyen szó rímtechnikáról vagy magáról a verselésről, mindenütt szigorú és zárt kompozícióban halad előre. Apollóni látszatkülsővel jelenik meg előttünk minden „szereplője” a bakai költészetnek: nyugodtságot, bevégeztséget, lemondást tükröz ez az álarc. De az apollóni külső kereteken belül ott tombol Dionüszosz magánmítosza. És éppen ez a dionüszoszi költészet győzedelmeskedik a valós világ fájdalom felett, mert hiába ő a szétszakított istenség, aki száz és száz maszokban lép elénk, hogy minden példázatával az egyetlen, az egyén tragédiáját hirdesse, mégis övé a mámor, melyben az individuum megfedelkezhet esendő voltáról, s feloldódhat a már régen nem létező, de a mámor által előidézhető valamikori Egységben. A mámor azonban csak ideig-óráig hat, s annál kízóbb éhség gyöttri a Dionüszosznak hódolót; makrokozmoszi apokalipszissé válik az egyén tudatában kavargó örvény. A *Változatok egy gyerekversre* macskai-stene és csillag-egerei még gyengéd előképnek nevezhetők a *Szaturnusz gyermekei* víziójához. Baka ebben is tud fokozni, és a régít új szintre emelni. Hogy az embert „felzabálják” az istenek, hogy „megfőzetik” a lét „levében”, azt már előzőleg felvette a *Farkasok órája* című kötetének „étlapjába” (*Az Apokalipszis szakácskönyvéből I-II-III.*), és a Sztyepan Pehotnij-ciklus harmadik fűzetének metaforikus szintje ugyancsak meghatározóan a „Nagykonyha” kontextusából meríti képeit.

Mi sem természetesebb; „Ha már a hús-vér szégyenébe hoztál, / hadd üljek még terített asztalodnál, / Világ Ura!...” Mert övé a bor hatalma: „Fanyarabb a bor / s a borszín tenger, melybe rózsaujját / a hajnal mártja...” – „Reád köszöntöm – félig már vakon – / Isten borát, mely habzik-forr előttem...” (*Trisztán sebe*)

*És részegítő ívben hull alá
A csapra vert magasság óbora
S ha majd a bordó kiürül, dohot
Lehelnek ránk a dongaboltú mennyek*
(A Jelenések könyvéből)

*Űzőbe vett az unikornis engem
Erdőn-mezőn át kergetett szüntelen
Dugóhúzó-csavarodású nyársat
Szegett reám ha feldőf rá kiránthat
Mint parafát palackjából e létnek
Sötétség bora önti el a rétet*

(Egy csepp méz)

És övé a kéjé is:

*S a vér-izamos csatatereken
is vágytól síkos öled keresem*

(Aeneas és Dido)

*Sötét vizekre szállt hajód,
Izolda, és megmámorosodott
az árboctól, mit én döftem beléje...*

(Trisztán sebe)

*Néva-seb Éva-hasiték
magad
Megadva nyúlsz el míg zihál a szél
És tomporod fagyára rátapad
Vér-ondó-foltos lepedőd a Tél*

(Prelúd)

*ezért kíván magába
Fogadni tán e kapualj ahol
Síkos sötétségben előre-hátra
Botladozol...*

(Ha minden széthull)

És a zenéről, amely a líra édestestvére, Baka kapcsán nem szabad elfelejtkeznünk. Liszt Ferencnek egész versciklust szentelt a *Farkasok órájában*, Rachmaninovnak állít emléket az őt megidéző verseinek harmadszori átemelésével az új kötetben, s ahogy Thomas Mann prózába öntötte a zenét, úgy Baka a líra nyelvvel idézi fel újból kedves darabjait (*Trauermarsch, Mefiszto-keringő, Halál-boleró, In modo d'una marcia*).

Dionüszosz maszkjai a Baka Istváné is egyben. Talán innen ered a költő eredendő rejtőzködése. A sok „szerep”, Lisztől, Széchenyin keresztül, Yorickon át Sztjepan Pehotnijig (s Hány Jánossal már a kötetben is túl vagyunk, de közben ki mindenki még!) a darabokra szakítottság létállapotát tükrözi vissza. Hogy ezek a figurák, s rajtuk keresztül az alanyi költő oly rezignáltan és letisztultan állnak a sors előtt, az Apollón állletisztultsága és álószintesége csupán, mert a sorok között ott bujkál a fájdalom, a panasza, a vágy a szenvedélyek tetőfokán. Hiába a klasszikus forma, mérték és belátó lemondás, Dionüszosz emléke tovább él a tartalomban. A rejtőzködés minden szerepe

egy cél felé halad: éppen azt a pillanatot, a Jelenbe sűrített Múltat és Jövőt megragadni, amikor minden egyszerre juthat érvényre, ambivalens módon, de igazul. És a kimondás hatalma hozzásegíti a költőt ahhoz, hogy a változtathatatlant is megváltoztathassa:

*De fellázadnak egyszer a szavak,
és ha a dallam nem fog szövegén,
a szöveg változtat majd dallamán.*

(Egy József Attila-sorra)

Aeneas, Fredmann és Trisztán azok a „rejtőzködések”, akik mögött a költő a kötet első ciklusában megszólal. Három maszk három monológia áll Baka rendelkezésére. Némi distanciával is viselkedik irányukban, hiszen semmiféle személyes egyes szám első személyű lírai felvezetés nincs bennük. Az egyes szám első személy a monologizálóké; de csak a maszk különbözik, a mondandó és a nyelv ugyanaz. Az első Baka-kötetek szorongó, a világ közönyétől megdermedő alanyisága a *Sztyepan Pehotnij testamentumában* már szinte objektív, tárgyyszerű leírását adja a költői egzisztenciának. Holott itt is érvényes, amit elmondottam: csak a tenger felszíne nyugodt, Apollón csak ott tud manőverezni, a mélyben az alanyiság fájdalmai tombolnak. Aeneas is szinte a legnagyobb könnyűséggel mond le gyönyöreinek hölgyeről, pedig a „hideg” és „szenvtelen” szonettet belülről a catullusi szeretet-gyűlölet szenvedélypár szakítaná szét, s Fredmann bibliai idézetei is csak a tüzet hevítik tovább; az itt szereplő citátumokra is azért van szűksége a költőnek, hogy könnyebben kimondhassa végtelen panaszát. Csakhogy ez a mankóként használt objektiváció még több félelmet és bizonytalanságot rejt magában, éppen a bibliai nyelv egyszerűségénél fogva. Trisztán hajnala pedig már nem hordozza hagyományos jelentését, mely szerint új nap és új világ ébred a vörös színben úszó égi tenger alatt. Trisztán hajnala a makrokozmoszbeli pusztulás előképe, a vértenger szimbóluma. Egy rövid szerep erejéig még Istenné válik a költő (*Darázs-sonettek a második ciklusban*), de az olvasónak akkor sincs fellélegzésnyi ideje, Baka megfordítja a képet szerepcserével. E léttapasztalatból Sztyepan Pehotnijnak is ki kell vennie a részét; az ő szerepe más. De sorsa ugyanaz: Kezdet és Vég egybemosódása.

*Kihűlt, mosogatólészürke éjben
Fekszem: kanál a dézsa fenekén;
Arcomra zsír tapad piszkosfehéren –
Bemocskol és elmélyít a fény;
S csak bámulom, az ablakra meredve,
Hab-felhők közt hogy úszik és forog
A porcelántányér-hold ellebegve;
Körötte dermedt zsírcsepp-csillagok.”*

(Társbérleti éj)

Baka István költészete sötét felhőként borul az olvasóra. És sötétebb tónusú az új kötet a megelőzőeknél is. A tartalom miatt. Azaz, ami a látszólag vékonyka kötetet súlyossá teszi. De általa bepillantást kaphatunk egy lélek küzdelmes világába, hogy lássunk és megértsünk. És ez a költői megnyilatkozás őszinteséget vár olvasójától. Így záródik be a kör, ahol a tűz „a húsból oltárt varázsol”. (*Sztyepan Pehotnij testamentuma, Jelenkor Kiadó, Élő Irodalom sorozat.*)